

TELEKI EMMA ÉS AUGUSTE DE GERANDO HÁZASSÁGA KAPCSÁN

Az Irodalomtörténet 1976/4. száma közölte Bajomi Lázár Endre hézagpótló tanulmányát Teleki Emmáról. A tanulmányban természetesen elég sok szó esett Emma francia férjéről, Auguste de Gerandóról is. A rá vonatkozó forrásokkal kapcsolatban Bajomi az alábbi megjegyzést tette: „A legtöbbet máig is Lukács Móricz emlékbeszéde (1860. május 7.) nyújtja; vö. : *L. M. munkái* Bp., 1894., II. k., 392.” (910.) Hiba volt azonban Lukács Móricz minden adatát készpénznek venni, arról nem is beszélve, hogy távolról sem nyújtja a legtöbbet.

Kezdjük az Emmára vonatkozó tényekkel. A magyar forrásokban általában — és így Bajominál is — 1815. november 5-e szerepel születési dátumként. Ezt a hamis adatot valószínűleg maga Teleki Emma terjesztette olyan sikerrel, hogy legtöbb méltatóját megtévesztette. Születésének feltehetőleg helyes időpontja 1809. szeptember 11. Az Országos Levéltárban őrzött Gerando-Teleki levéltári anyagban, amely 1956-ban elégett, volt egy füzet, amelybe Emma saját kezűleg jegyezte be — édesapjának feljegyzései alapján — a családtagokra vonatkozó fontosabb adatokat, s ezek között szerepelt saját születési dátuma is, az 1809-es. Nem sok okunk van kételkedni ebben a saját kezű bejegyzésben, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy a nők mindig szerették fiatalítani magukat, s Emmának erre még az a különös és nyomatékos oka is meglehetett, hogy jóval idősebb volt a férjénél. Amikor összeházasodtak, Auguste még csak 21 éves volt, ő pedig 31; érthető tehát, hogy csak 25-öt vallott be, s ehhez persze mindvégig ragaszkodott. Ennek ellenére akadtak, akik sejtették az igazságot, így a Vasárnapi Újság munkatársa, aki Emma halálakor — megközelítő pontossággal — 85 évesnek nevezte az elhúnyt, amit Bajomi, bízva saját forrásaiban, természetesen cáfol: „ez persze tévedés, hiszen 78 éves volt!” (929.)

Két további esetben is eltér Emma említett füzete Bajomi dátumaitól. Az egyik Auguste és Emma házasságkötésének napja, amelyet Bajomi 1840. május 14-nek hisz (913.), míg a füzetben március 14. szerepel. A másik adat lányuk, Antonina születésnapja, amely Bajominál 1845. február 13. (913.), a füzetben viszont 1844. február 13.

Bajomi tanulmányában többször említi Teleki Emma anyai nagy-

nénjét, „a Beethoven révén híressé vált” Brunsvik Terézt, akivel Emma beutazta Európát, és aki Párizsban is ott volt, amikor a fiatalok megismerkedtek egymással. Kár azonban, hogy nem nézte át Brunsvik Teréznek a Szabó Ervin könyvtárban található kiadatlan naplóját (B 0910/55), mert abból sok érdekes szempontot nyerhetett volna Emma megítéléséhez, és számos adatot is meríthetett volna. Nem feladatom ezt itt pótolni, és ezért csak annyit jegyzek meg, hogy Teréz néni, bár együtt utazott unokahúgával, és bizonyára szerette is, elég sok kritikus észrevételt tett rá. Az akkor már 63 éves öreg hölgyet fárasztotta Emma, aki nyilvánvalóan sokkal mozgékonyabb volt. Teréz néni bizonyára eltúlozta a dolgot, amikor „a természetől fogva szívtelennek”, „fárasztó, nyugtalan bolondnak”, „mindenkinél veszélyesebb kígyónak” nevezte unokahúgát. (B. T. naplója J. 19, 30, 31., J. 20, 16, 41., J. 21, 107.) Annyit mindenesetre leszűrhetünk ezekből az észrevételekből, hogy Teleki Emma nehezen kezelhető és akaratos teremtmény lehetett. Egyébként valami efféle derül ki a család nagy barátjának, Michelet-nek naplójából is, amit Bajomi idéz (922.).

Amikor a fiatalok előálltak házassági tervükkel, Teréz néni ezt határozottan ellenezte, mégpedig azért, mert féltette a rokonszenves Auguste-öt Emmától: „Szegény Auguste, nem remélem, hogy boldog leszel Emmával, a remény elhagy, áldozat leszel, ha feleségül veszed! . . . Szegény Auguste! vesztébe rohan veled.” (B. T. naplója, J. 21, 87.) A házasságot egyébként mindkét család ellenezte.

De ennyi talán elég is Emmáról. Inkább pár szót Auguste-ről. Nemcsak azért mert Bajomi, ha mellékesen is, de elég részletesen foglalkozott vele, hanem főleg azért, mert sokkal fontosabb szerepet játszott a magyar közéletben, mint felesége.

Előbb itt is két helyreigazítással kezdeném. Az egyik elég jelentéktelennek látszhat, de nem egészen közömbös. Gerando nevét az egykorú források sokféleképpen írták, ő maga azonban ékezet nélkül *Gerando*-nak, nem pedig ékezettel az *e-n*, mint Bajomi. Adjuk meg neki azt a tiszteletet, hogy pontosan írjuk a nevét! A másik vitatható kérdés, hogy ki írta a *Pest, egy tiszaháti magyar' őszinte megjegyzései* . . . című füzetet. Igaz, hogy Gerando egyik főműve, a *Politikai közszellem* . . . utolsó oldalán a könyv kiadója, Emich Gusztáv, a szerző más munkái mellett ezt a névtelenül megjelent pamfletet is felsorolja, mégis komoly érvek szólnak Gerando szerzősége ellen. Így elsősorban maga a cím: Gerando végül is nem volt magyar, bár Magyarországot második hazájának tekintette és őszintén szerette. De még ha — általam ismeretlen okból — a brosúra címében magyarnak akarta volna feltüntetni magát, akkor sem lett volna tiszaháti magyar, hanem erdélyi. Végül pedig — és szerintem ez a leg súlyosabb érv — a brosúra II. oldalán az ismeretlen szerző azt írja

a franciákról, hogy „hiányzik belőlük a türelem, az előrelátás és a higgadt ráció”. Nem valószínű, hogy egy öntudatos francia — márpedig Gerando az volt — ezt a 19. század derekán leírta volna.

Bajomi tömör áttekintése Gerando életének és tevékenységének minden lényeges mozzanatát érintette, de csak futó említést tett 48-as diplomáciai szerepléséről, holott ez még egy rövid összefoglalóban is hangsúlyosabb tárgyalást érdemelt volna. Hősünk ugyanis egy pillanatra kulcsszeretpét játszott az elszigeteltségből kitörni próbáló magyar diplomáciában.

Amikor Gerando 1848. május végén Párizsba érkezett, arra számított, hogy a februári forradalom következtében befolyásra szert tevő barátai (Michelet, Quinet) révén diplomáciai megbízást kaphat, és mint a magyar viszonyok legjobb francia ismerője konzulként térhet vissza Pestre (*B. T. naplója* J. 29, 66.). Bár ezt a célját nem érte el, négy-öt hónapon át bejáratos volt a francia külügyminisztériumba, tárgyalt az egymást követő két külügyminiszterrel, Lamartine-nal, a nagy költővel, és Louis Bastide-dal, és egy július 28-i levelében azt írta feleségének, hogy reméli: kinevezik a pesti francia követségre, amelynek felállításáról akkor komoly formában tárgyaltak. Egy október 22-i másik levelében pedig arról értesítette Emmát, hogy egy óráig a bécsi francia követség titkára volt, de a legújabb események hatására mást neveztek ki helyébe (*Emma füzeté*).

Ez eddig, mondhatnánk így is, Gerando magánügye. De mindjárt más megvilágítást nyer szerepe, ha tudjuk, hogy Szalay László, a magyar kormány frankfurti követe, amikor 1848. június 23-tól 27-ig Párizsban tartózkodott, Gerandót bízta meg, hogy tárgyaljon a magyar és a francia kormány közötti kapcsolatok felvételéről (*Emma füzeté*). Ez voltaképpen Szalay feladata lett volna, de ő alkalmatlan időben érkezett Párizsba, ahol a kormány éppen akkor törte le a munkások felkelését. Feladatát tehát átruházta valakire, akit a francia külügyben szerzett kapcsolatai erre alkalmassá tettek; és akiben magyarbarátsága, családi kötelekei miatt meg is bízhatott.

Gerando tárgyalásai eredménnyel jártak. Augusztus elején Bastide külügyminiszter felszólította, hogy félhivatalos minőségben utazzék Magyarországra (*Fodor István: Michelet et la Hongrie, Europe* 1973. nov.–dec. 192.). Hogy az utazás célja a diplomáciai kapcsolatok rendezése volt, ez abból tűnik ki, hogy Teleki Lászlónak, a magyar kormány párizsi követének megbízó levelében is szerepel Gerando neve. Az 1848. augusztus 29-én kiállított megbízólevél hivatkozik arra az üzenetre, amelyet Gerando Bastide-tól hozott, és ezzel indokolja Teleki párizsi kiküldetését. (Közli Waldapfel Eszter: *A független magyar külpolitika 1848–1849*, Bp. 1962, 50.). Gerando augusztus végén, szeptember első felében néhány hetet Magyarországon

töltött, tapasztalatairól előbb Bécsben az ottani francia követnél, majd Párizsban a külügyminisztériumban tett jelentést (W. E. i. m. 48.). Jelentéseiben messzemenően képviselte a magyar álláspontot.

Ezzel véget is ért Gerando diplomáciai szereplése. Egyrészt ekkor már Párizsban volt Teleki, másrészt Bécs és Pest között kiéleződött a viszony, és a franciák, akik eddig nagyon is rajta voltak a diplomáciai kapcsolat felvételén (sőt Pascal Duprat személyében pesti követüket is kijelölték, l. W. E. i. m. 58–59.), elálltak ettől a szándékuktól, mert a magyar kormány politikájától féltették Ausztria egységét, amit fontosabbnak tartottak Magyarország barátságánál. Mindez azonban mit sem változtat azon a tényen, hogy Teleki párizsi működését Gerando készítette elő és tette lehetővé. Márpedig Teleki, bár a francia kormány a helyzet megváltozása következtében sohasem ismerte el követi funkcióját, a szabadságharc egész ideje alatt (és utána is!) fontos szerepet játszott a magyar külkapcsolatok terén, és nem is csak francia viszonylatban.

1848 októberétől 1849 júniusáig Gerando jelentős publicisztikai tevékenységet folytatott Párizsban, minden lehetséges módon népszerűsítette a magyar ügyet. Ezt Bajomi is meggyőzően fejtegeti tanulmányában. De amikor itthon kezdett súlyosbodni a helyzet, Gerando hazatérésre határozta el magát. Sajnos életének ez az utolsó néhány hónapja nincs még eléggé felderítve, és Bajomi megállapításaiban is furcsa ellentmondásra bukkanhatunk. Egyfelől azt írja, hogy hősünk július 9-én indult el Párizsból, másfelől hogy részt vett a június 28-i győri csatában (917.).

Gerando 1849 július–augusztusában kétségtelenül járt Magyarországon, de hogy mikor és pontosan mit tett, azt az eddigi kutatások alapján nem lehet végleg eldönteni. A szabadságharcban való fegyveres részvételére vonatkozó adatok Emmától származnak, feltehetőleg mindenki más – beleértve Lukács Móriczot is – tőle vette át őket. Emmától tudjuk tehát, hogy férje részt vett a győri csatában, és kimentette zászlóalja lobogóját az ellenség kezéből, majd elégette (F. I. i. m. 193.). Van viszont egy olyan forrásunk is (*Vasárnapi Újság* 1872. 1–2.), amely szerint Gerando nem volt katona. A győri csatában persze csak akkor vehetett részt, ha kétségbe vonjuk a július 9-i párizsi indulást – ez azonban a Teleki Blanka elleni pör vádiratából való hivatalos adat. A vádiratban egyébként nincs szó a győri csatáról és a zászlóról, csak arról, hogy Gerando „a 7. számú önkéntes zászlóalj soraiban harcolt a világosi fegyverletételig”. (Közli Sáfrán Györgyi: *Teleki Blanka és köre*, Budapest 1963. 381.). Természetesen egy hivatalos iratban is lehet tévedés.

Van azonban egy első kézből származó tanúvallomásunk – magáé Gerandóé –, aki 1849. szeptember 5-én ezt írta Franciaországban élő nővérének: „15 napot töltöttem lóháton... Miután nem azért

jöttem, hogy partizántevékenységet folytassak, igyekeztem csatlakozni Dembinszkihez, akit, mint tudod, ismerek, és vezérkarához, ahová be akartam állni, hogy megírjam a hadjárat történetét. Úton voltam, hogy csatlakozzam hozzá, amikor megtudtam, hogy mindennek vége . . ." (Közli Fodor István: *Michelet et ses amis hongrois*, Nouvelles Études Hongroises 1975. 193.). Ezt az Emmánál sokkal szerényebb beszámolót mindenképpen elfogadhatjuk, minden további kutatásnak ebből kell kiindulnia.

Gerando diplomáciai és szabadságharcos tevékenységének nem szabad tudatunkban elhomályosítania írói jelentőségét. Ezt csak akkor értékelhetjük objektíven, ha figyelembe vesszük, hogy körülbelül a 19. század végéig, tehát mintegy ötven éven át alapvető forrásként használta műveit minden francia, aki tájékozódni akart Magyarországról. Közvetlen hatást is gyakorolt egy sor íróra, köztük Thalès Bernard-ra, Charles-Louis Chassinra, Félix Martinra, Philarète Chasles-ra, Élisée Reclus-re, Gustave Bouéra, Albert Montémont-ra, sőt Gobineau-ra és bizonyos értelemben Michelet-re is. Ez pedig nem csekélység.

RUBIN PÉTER

NÉHÁNY SZÓ, UTÓLAG

Köszönöm Rubin Péter kiegészítő és helyesbítő megjegyzéseit. Teleki Emma születését illetően minden bizonnyal igaza van. Ami viszont Auguste és Emma házasságkötését illeti, fenntartom az 1840. május 14-ét, mert az Antoine de Gerando úrtól (Emma dédunokája) kapott családfa szerint is ez a helyes dátum. Van azonban egy olyan tévedés is tanulmányomban, amelyet R. P. nem vett észre. Magam igazítom hát helyre: a 923. oldalon azt írtam, hogy Emma és gyermekei 1862-ben Londonból jövet útba ejtették Jersey szigetét. Emma itt fivérééről ír, s én azt hittem, hogy voltaképp Teleki Sándorról van szó. Ez tévedés, mert a „vad gróf” akkor már több éve nem tartózkodott a szigeten. Alighanem Miksáról van hát szó (1813–72).

BAJOMI LÁZÁR ENDRE